

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2024 (Ekim/October)

Taberî'nin Câmi'ü'l-Beyân'ında Dirâyet Olgusu ve Disiplinlerarasılık
The Phenomenon of Dirâyah and Interdisciplinarity in Tabarî's Jâmi 'al-bayân
ظاهرة الدراية وتعددية التخصصات في كتاب الطبري جامع البيان

İsa KANİK

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir,
Kırşehir, TÜRKİYE

isa.kanik@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4338-7834>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 10/07/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 17/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2024

Atıf / Citation: Kanik, İsa. "Taberî'nin Câmi'ü'l-Beyân'ında Dirâyet Olgusu ve Disiplinlerarasılık". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Ekim/October, 2024), 575-597.

<https://doi.org/10.31121/tader.1513909>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / TÜRKİYE

Öz

Kur'ânî düşüncede ilim ve din bir bütündür. Kaynaklarının ortak olması, ilim ve dinin birbiriyle çelişmediğini göstermektedir. Kur'ân, temel maksat olmamakla birlikte diğer disiplin ve ilim dallarından da bahsetmektedir. Tefsir ilmi; konuları, gayesi ve meşguliyet alanına bakıldığında diğer ilmî disiplinlerle mutlak bir yapısal ilişki içerisindedir. Müfessirler, Kur'ân âyetlerini anlama ve açıklama sürecinde şer'î ilimler yanında tabî ilimlerden de istifade etmektedirler. Nakledilen rivayetler yanında farklı akademik disiplinlerden de istifade edilmesi Kur'ân tefsirinde bir tür dirâyet yaklaşımıdır. Fakat bu noktada bilim olgusunun, kesin sonuca varılmış mutlak doğrular olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu araştırmada çok yönlü bir İslam âlimi olan Taberî'nin (ö. 310/923), *Câmi 'u'l-beyân* adlı tefsirindeki dirâyet olgusu ve disiplinlerarası yaklaşımı konu edinilmektedir. Kur'ân'ın anlaşılması sürecinde dirâyet yaklaşımı ve disiplinlerarasılık unsurlarının Taberî ve meşhur tefsiri bağlamında önemli olduğuna inanılmaktadır. Rivayet ağırlıklı tefsirlerin temel kaynaklarından biri olan mezkûr eserin verisel analiziyle, Kur'ân'ın anlaşılmasında disiplinlerarasılığın yeri ve önemi hakkında bilimsel ve akademik bir paradigma oluşturulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda Taberî tefsirinin disiplinlerarasılığının genelgeçer ve sistemli bir düşünce oluşturup oluşturmayacağı araştırılmaktadır. Dirâyet olgusu ve bilhassa disiplinlerarasılık konusunun çerçevesi Taberî tefsiriyle sınırlandırılmaktadır. Mezkûr konular; literatür taraması, analiz, sentez ve mukayese gibi yöntemlerle ele alınmaktadır. Hakeza örneklem yöntemiyle tefsir açısından dikkat çekici bulgulara ulaşılmıştır. Taberî'nin; âyetleri tefsir ederken, yaşadığı dönemin bilimsel ve kültürel özellikleri çerçevesinde akıl(re'y/dirâyet), duyu, haber ve bazı dinî ve fennî ilimlerden istifade ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Kur'ân, Taberî, Câmi 'u'l-beyân, Dirâyet, Disiplinlerarasılık.

Abstract

In Qur'anic thought, science and religion are a whole. The fact that they have common sources shows that science and religion do not contradict each other. The Qur'ân also mentions other disciplines and branches of science, although this is not the main purpose. The tafsîr a science; considering its subjects, purpose and field of occupation, it has an absolute structural relationship with other scientific disciplines. Commentators benefit from natural sciences as well as religious sciences in the process of understanding and explaining the verses of the Qur'ân. However, at this point, it should be taken into consideration that the phenomenon of science is not to come up with definite absolute truth. In this research, the phenomenon of dirayah and the interdisciplinary approach of Tabarî (ö. 310/923), a versatile Islamic scholar, regarding his commentary called *Jâmi 'al-bayân* are discussed. It is believed that the elements of dirayah and interdisciplinarity are important in the process of understanding the Qur'ân in the context of Tabarî and his famous commentary. It is aimed to create a scientific and academic paradigm about the place and importance of interdisciplinarity in understanding the Qur'ân, through the data analysis of the mentioned work, which is one of the main sources of narrative interpretations. In line with this goal, it is investigated whether the interdisciplinarity of Tabarî's tafsîr will create a universal and systematic thought. In this article the phenomenon of dirayah and especially the framework of the issue of interdisciplinarity is limited to the commentary of Tabarî. The mentioned topics are; It is addressed through methods such as literature review, analysis, synthesis and comparison. Likewise, remarkable findings were obtained in terms of interpretation with the sampling method. It has been concluded that while interpreting the verses, Tabarî benefited from mind(reasoning/dirayah), sense, narration as the sources of obtaining knowledge; and religious and natural sciences within the framework of the scientific and cultural characteristics of the period in which he lived.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Tabari, Jâmi 'al-bayân, Dirayah, Interdisciplinarity

الخلاصة

العلم والدين متجاوران في الفكر القرآني. والحقيقة أن لديهم مصادر مشتركة تبين أن العلم والدين لا يتعارضان. ويذكر القرآن أيضًا تخصصات وفروعًا أخرى من العلوم، رغم أن هذا ليس هو الهدف الرئيس من علم التفسير؛ وبالنظر إلى موضوعاته وهدفه ومجال عمله، فهو في علاقة بنوية مطلقة مع التخصصات العلمية الأخرى. ويستفيد المفسرون من العلوم الطبيعية وكذلك العلوم الدينية في عملية فهم آيات القرآن وتفسيرها. والاستفادة من التخصصات العلمية المختلفة بالإضافة إلى الروايات المروية هو نوع من أساليب الدراية في تفسير القرآن. ولكن في هذه المرحلة ينبغي الأخذ بعين الاعتبار أن ظاهرة العلم ليست حقيقة قطعية مطلقة. يتناول هذا البحث ظاهرة الدراية والمنهج التعددي في تفسير الطبري أحد علماء الإسلام المتميزين. ويعتقد أن منهج الدراية وعناصر تعددية التخصصات مهمة في سياق الطبري وتفسيره الشهير في عملية فهم القرآن. ويجري التحقيق فيما إذا كان تعددية التخصصات في

تفسير الطبري سيشكل فكرًا عامًا ومنهجيًا أم لا. أنه يقتصر في إطار ظاهرة الدراية خاصة مسألة تعددية التخصصات على تفسير الطبري يتم تناول هذه المواضيع من خلال أساليب مثل مراجعة الأدبيات والتحليل والتركيب والمقارنة. كما تم الحصول على نتائج ملحوظة من حيث التفسير بطريقة الأمثلة. وقد توصل إلى أن الطبري استفاد في تفسير الآيات من العقل والحس والأخبار وبعض العلوم الدينية والعلمية في إطار الخصائص العلمية والثقافية للعصر الذي عاش فيه.

الكلمات المفتاحية: التفسير، القرآن، الطبري، جامع البيان، الدراية، تعددية التخصصات.

Giriş

Âlemler içerisindeki varlıklar arasında insanın değerli, faziletli ve mükerrer bir canlı olduğunu gösteren alametlerden biri de aklını kullanma yeteneğidir. Düşünme, bilme, anlama ve beyân etme yeteneği Yüce Allah'ın insana verdiği önemli nimetlerdendir. Kur'ân'da veya kâinatta müşahede edilen bütün âyet ve hüccetler; itaat, ibadet, ceza, mükafat, emir veya nehiyle doğrudan ilişkisi olan akıl sahibi insanlar içindir. İnsan; ilme, doğru ve sağlam bilgiye düşünerek, aklını kullanarak ulaşmaktadır.¹ İnsan nezdinde bazı bilgiler zorunlu, bazıları be-dihî, bazıları da istidlâlî yani akıl yürütmeye elde edilmektedir. Epistemolojik açıdan insan bilgisinin kaynağı duyar ve akıldır. İslâmî düşünce sisteminde buna nakil/rivâyet veya haber de dahil edilmektedir.² Rivayet ve haberlerin tespiti, aktarılması, tasnifi ve değerlendirilmesi gibi işlemler; ilmin altyapısını oluşturan aklî faaliyetler, re'y ve dirâyetle mümkün olmaktadır. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiünden gelen tefsir rivayetleri; cerh, tadil ve tenkit aşamalarından geçirildikten sonra tefsir ilminin en temel veri kaynağı haline gelmektedir. Tefsirine ihtiyaç duyulup da hakkında bizzat Hz. Peygamber'den sahih ve merfu herhangi bir haberin bulunmadığı noktalarda öncelikli olarak yine Kur'ân'ın kendisine başvurulmaktadır. İkinci olarak da en önemli delil, konuyla tali yönden ilgili olduğu düşünülen sahih ve muteber rivayetlerdir. Birçok âyetinde ilme, bilgiye, düşünmeye ve ibret almaya teşvik eden Kur'ân'ın tefsirinde söz konusu nakil ve rivayetler haricinde müşahede, gözlem, mukayese, müzakere ve tefekkür gibi aklî eylemlerle hakikatin elde edilmesi; cehalet, karanlık ve körü körüne taklit-ten kaçınılması istenmektedir.³ Tefsir tarihindeki bir asla ve esasa dayanan makbul (memdûh) re'y ile veya dirâyet faaliyetiyle Kur'ân'ın tefsir edilmesi bu talebin iktizasından doğmaktadır.

Kur'ân'da her ilmin ilke ve esasının bulunduğu söylemleriyle din ve bilimi telif etme çabaları genel olarak aynı ortak referans noktasına sahiptir.⁴ Biz burada malum tartışmalara girmeksizin Kur'ân'ın anlaşılmasında Kur'ânî bilgiyi esas alarak tefsir dışındaki dinî ve tabiî ilimlerin içerik üretimlerinden istifade edilmesi kanaatini benimsiyoruz. Bu kanaatimizin işaret taşlarını Taberî'nin tefsirinde tahlil etmek istiyoruz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, döneminin teamülüne haline gelen bilgi erişim kaynakları açısından rivayetleri derleyerek kendisinden sonra gelen Kur'ân araştırmacıları nezdinde önemli bir ilim hazinesi miras bırakmıştır. Taberî, tefsir ile ilgili rivayetleri toplaması yanında kendi usulünce tespit ve değerlendirmelerde bulunması bakımından da dirâyet açısından Kur'an tefsir tarihinin önemli şahsiyetlerindedir. Bu kadar çok tefsir malzemesi, kendi sistematığı içerisinde böylesine hacimli bir eserde toplandığı için tefsir tarihinin önemli kırılma noktalarından biri de onun meşhur eseri

¹ Ebû Abdillâh el-Muhâsibî, *el-Akl ve fehmi'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin el-Kuvvetli (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1391), 201, 203, 206-207; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420-2000), 3/276-277.

² Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tefsiratü'l-edille fi usuli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/9, 24, 27.

³ Âl-i İmrân 3/137; el-En'âm 6/50; el-A'râf 7/204; Hüd 10/101; el-Hac 22/46; el-Ankebût 29/20; ez-Zümer 39/9; el-Câsiye 45/3-5; ez-Zâriyât 51/20-21; el-Kamer 54/17, 22, 32, 40; el-Gâşiye 88/17 "Kur'ân Yolu" (Erişim 18 Ocak 2024); Ayrıca bk.: Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsiru'l-menâr)* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme, 1990), 1/29.

⁴ Talip Özdeş, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 17-18.

Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân'dır. Taberî ve söz konusu eseri hakkında günümüze kadar birçok ilmî ve akademik çalışma yapılmıştır.⁵ Taberî, İslam âlimleri arasında disiplinlerarası niteliğiyle bilinen meşhur simalardan birisidir. Farklı düşüncelere açık bir müfessir olması, çeşitli âlim ve ilim dallarına ait görüşlere de tefsirinde yer vermesi onun disiplinlerarası bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. İlmî şahsiyetinin inşası ve tahsil hayatının başlangıcından itibaren farklı hocalardan ders alması, ilim öğrenmek için çeşitli şehir ve kültür merkezlerini dolaşması, farklı ilim dallarında eserler kaleme alması, bazı mezhebî görüşlerle yakından ilgilenmesi ve ilmî tartışmalara katılması gibi hususiyetler onun disiplinlerarası özelliği ve çok yönlü düşünsel kişiliğinin teşekkülünün sadece birkaç göstergesidir.⁶ Bilgi mefhumunun bütünselliği, ilim dallarının da birbiriyle zorunlu irtibatının giderek daha net anlaşıldığı günümüzde Taberî ve tefsirinin bu yönüyle de ele alınması ve alana katkı sunulması önemli bir ihtiyaç olarak düşünülmektedir. İşte bu ihtiyaç ve gerekçeden hareketle çalışmamız, Taberî'nin *Câmi'ü'l-beyân* adlı tefsirindeki dirâyet olgusu ve disiplinlerarasılık konusunu ele almaktadır. Kısacası bu çalışmamızda; tefsir ilmi ve disiplinlerarasılık, disiplinlerarasılık-dirâyet ilişkisi, Taberî tefsirinde disiplinlerarası yaklaşımlar, Taberî tefsirinde dinî ilimler, Taberî tefsirinde tabî (fennî) ve sosyal ilimler gibi alt başlıklarda Taberî'nin tefsir anlayışındaki dirâyet olgusu ve disiplinlerarası yönü hakkında ayrıntılı incelemeler yapılmaktadır.

1. Tefsir ilmi ve disiplinlerarasılık

İlim, sözlükte; “bilmek”, “anlamak”, “kavramak” ve “idrak etmek” mânalarına gelmektedir.⁷ İştikakı bakımından “علم/ ‘a-l-m” kökünden türeyen ve farklı müştaklarıyla çeşitli anlamlara gelen “ilim” kavramı; bilgi, haber, bilim, disiplin, ilim dalı ve doktrin anlamlarında da kullanılmaktadır.⁸ İlimler tarihi içerisinde söz konusu kavramın genel olarak “belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin” mânasında kullanıldığı belirtilmektedir.⁹ Biz burada ilmin nazarî, amelî, yakînî, zannî, kesbî, vehbî, aklî, naklî, hâl veya kâl ilmi gibi türlerinden veyahut da ilmin fazilet ve kıymetinden bahsetmekten ziyade bir disiplin olması bakımından tefsir ilmi cihetiyle konuyu ele almak istiyoruz. Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki ilim tasavvuru Kur'ân'da bütünsel bir nitelik arz etmektedir. Zira zaman ve şartların ilimlerde ihtisaslaşmayı zorunlu kılmasından önce tefsir, hadis, fıkıh, tıp, astronomi, tarih; bütün disiplinler genel olarak ilim çatısı altında toplanıyordu. Ne var ki ilimler arasında dinî olan ve olmayan şeklinde kategorik bir ayrıma gidilmiş olsa dahi entelektüel bir insan, aklî veya naklî/şer'î her ilmi okumalıdır.¹⁰ Sonuçta hem salt deney, gözlem veya akla dayanan disiplin-

⁵ Taberî ve tefsirini farklı yönleriyle ele alan araştırmalardan örnek olması kabilinden şunlara bakılabilir: Fatih Bayer, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008); Naif Yaşar, *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Hacı Önen, *Taberî Tefsirinde Dirâyet* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Çok yönlü bir müfessir olan Taberî ve eserleri hakkında Türkiye ve diğer ülkelerde gerek kitap ve makale gerekse yüksek lisans ve doktora düzeyinde araştırmalar yapılmış, bu konuda oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/319-320.

⁶ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 10/52, 78-80; Mustafa Fayda, “Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/314-318.

⁷ Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1414-1994), “alm”, 17/495-496.

⁸ D. Mehmet Doğan vd., *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 287, 536.

⁹ İlhan Kutluer, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/110.

¹⁰ İlimlerin dinî olan ve olmayan ilimler şeklinde tasnifi ve Kur'ân'da her şeyin bulunduğu hakkında geniş bilgi için bk.: Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 20/258.

ler hem de din ve ilahiyat alanına dair ilimler insanı hakikate ve hidayete ulaştırmaktadır. Bu yüzden zâtı itibariyle bir değer olması bakımından bütün ilim dalları faydalıdır. Tanrı, varlık, âlem, gökyüzü, yeryüzü, insan ve hayvanlar; hepsi birer ilim konusudur. Kur'ân, birer âyet ve ibret unsuru olması bakımından bütün bunlar üzerinde düşünmeyi emretmektedir.¹¹ Kur'ân'a göre astronomi, tıp, tarih, fizik, ilahiyat; hangi bilim dalı olursa olsun mutlak anlamda ilim değerlidir ve öğrenilmesi teşvik edilmektedir.¹² Dinî, tabîî (fennî) veya beşerî ilimlerin her birinin ele aldığı konular ve dünyaya bakış açıları yekdiğerinden farklı olmakla birlikte özünde tüm disiplinlerin birbirleriyle sıkı bir irtibatı vardır.¹³ Öyle ki ilgili disiplinlerin kapsam ve sınırlarını keskin çizgilerle birbirinden ayırmak çok da doğru olmayan bir yaklaşımdır. Bu yüzden Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek isteyen kişiden; ilahî bir maksada matuf olarak Kur'ân'da işaret edilen, sarîh veya gayri sarîh şekilde kendisinden söz edilen ilim dalları ve disiplinler hakkında asgarî düzeyde malumat sahibi olması beklenmektedir. “İslam âlimleri Kur'ân-ı Mübîn'den birçok ilimlerin esaslarını istinbat etmişlerdir.”¹⁴ Alan, mekân veya zaman sınırlaması olmaksızın her tür ilim ve hikmetten faydalanmışlardır. İslam düşünce ve tefsir tarihine baktığımızda; Taberî, İbn Sînâ (ö. 428/1037), Mâverdî (ö. 450/1058), Vâhîdî (ö. 468/1076), Gazzâlî (ö. 505/1111), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Rüşd (ö. 595/1198), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), Nesefî (ö. 710/1310), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Süyûtî (ö. 911/1505) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi daha pek çok âlimin farklı ilmî disiplinlerde mütehasıs olduğu görülmektedir.¹⁵

Bilimsel olarak herhangi bir ilmî disiplinin sorunsal mevzuları ve meselelerine yanıt aramada tek başına o disiplinin çözüm önerileri kâfi gelmeyebilir. Tam da bu noktada farklı disiplinlerin birbiriyle etkileşiminden faydalanılarak meselelerin izahında interdisipliner bir bakış açısı yakalanabiliyorsa bu disiplinlerarasılık demektir. Tefsir ilmi; dinî veya tabîî, farklı disiplinlerin bir arada çalışmasına fırsat veren bir bilim dalıdır. Fransızca kökenli olan ve birkaç mânaya gelen disiplin sözcüğü “Birbiriyle ilintili iki anlamda kullanılır ve her şeyden önce öğrenim konusu veya dalı anlamı taşır. İşte bu anlamda bilimsel veya akademik disiplinlerden söz ederiz.”¹⁶ Kendine özgü alanı ve metodolojisiyle öğrenmeye konu olan ilmî disiplinlerden biri de tefsirdir. Tefsirin müstakil bir ilmî disiplin olarak teşekkülünde, ulûmü'l-Kur'ân diye bilinen alt disiplinlerin etkisi büyük olmuştur.¹⁷ Tefsir ile diğer disiplinler arasında ne türden bir ilişki vardır? Birbiriyle kesiştiği veya ayrıştığı noktalar nelerdir? Bu ilişkinin tabiatı, yönü, kapsamı ve sınırları nasıldır? Yatay, dikey, araçsal veya amaçsal mıdır? Bu sorulara şöyle cevap verebiliriz: Evvela; konusu, gayesi ve iştiğal ettiği sahaya bakılırsa tefsir ile diğer disiplinler arasında bir ilişkinin olduğu muhakkaktır. Bu noktada içlem ve kaplam şeklinde değil, belki de kesişim veya birleşim türündeki bir yapısal ilişkiden bahsedilebilir. Tefsir ilmi diğer disiplinleri daha çok, araç olarak kabul etmektedir. Kur'ân âyetlerinin muh-

¹¹ el-İsrâ 17/12; eş-Şu'arâ 26/28; er-Rûm 30/22; en-Neml 27/60, 62; el-Kasas 28/88; Fussilet 41/53; Kâf 50/6-7; Nûh 71/15; el-Gâşiye 88/18.

¹² et-Tevbe 9/122; el-Enbiyâ 21/7; ez-Zümer 39/9; el-Mü'min 40/58; el-Mücâdele 58/11; el-Alak 96/1-5; İlmin, âlimin ve ilim öğrenmenin faziletiyle ilgili ayrıca bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 1/4, 12, 16.

¹³ Gerald M. Nosich, *Disiplinlerarası Eleştirel Düşünme Rehberi*, çev. Birsal Aybek (Ankara: Anı Yayıncılık, 2018), 97, 115-116.

¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-müfessirîn* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1/46.

¹⁵ Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/364, 368, 408-409, 417, 425; 2/443-459; 2/464-470; 2/488-495; 2/523-524; 2/528-534; 2/539; 2/544; 2/624-627; Abdullah Aydemir, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislâm Ebüssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1993), 154, 165, 173, 178, 198.

¹⁶ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, ed. Derya Önder (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 128.

¹⁷ Kutluer, “İlim”, 22/111-113.

tevası veya bahse konu muhtevadaki bilgi türü, detayı ve maksadına göre tefsir ile diğer disiplinler arasındaki ilişkinin özelliği, yönü ve boyutu değişmektedir. Tefsirin diğer disiplinlerle olan ilişkisinin kapsam ve sınırlarını Kur'ân'ın; tevhit, hidayet, istikamet, ahlâk ve ubudiyet gibi belli başlı değer ifadeleri çerçevesinde şekillendirmek mümkündür.¹⁸ Temel İslamî kaynaklar ve sistematik düşünce yapısına göre ilim, dinin ayrılmaz bir parçasıdır. Hakiki ve bilimsel bilgi katıyetle dine ve dinî metinlerde ifade edilen bilgilere mugayir değildir. Ana ve araç konularıyla birlikte bütün insanlar için bir hayat rehberi ve hidayet kaynağı olan Kur'ân'da farklı disiplinlere ait bilimsel verilerden de söz edilmektedir. Ancak Kur'ân'ın amacı bu ilimler hakkında tafsilatlı bilgi vermek değildir. Kur'ân, bu ilimlerin ilke ve esaslarına dayanak kılınmak için de okunmamalıdır.¹⁹ Tefsir ilminin temel gayesi hem lafzı hem de mânası açısından Kur'ân'ı farklı yönleriyle açıklayıp izah etmektir. Tefsirin gayesi bu olunca ve tefsir ilmi doğrudan Kur'ân ile meşgul olunca, bir müfessirin; doğal olarak Kur'ân'da işaret edilen bahse konu diğer disiplinlere ait ilmî verilerden de istifade etmesi, onlara dair bilgi ve bulgulara değinmesi veya interdisipliner bir bakış açısına sahip olmasının faydadan hali olmadığı muhakkaktır.

Bilindiği üzere tefsir sözlükte, açıklamak ve izah etmek mânalarına gelmektedir. İstilahî mânada ise tefsir; Kur'ân nazminin mânasını Yüce Allah'ın muradına delaleti bakımından, Arap dili kurallarına göre, beşerin gücü nispetinde araştıran ilimdir.²⁰ Kur'ân'ı araştıran tefsir ilmi bazı disiplinlere ve unsurlara ihtiyaç duymaktadır. Kur'ân'ın lafız, kelime ve terkiplerinin izahı bağlamında evvela dil ilmi/lengüistik olmak üzere, belâgat, ulûmü'l-Kur'ân, kırâat, kelâm, fıkıh ve vehbî ilimler bunlardan bazılarıdır.²¹ Kur'ân; mazi ve müstakbele dair bilgiler veren, bizlerden öncekilerin ve bizlerden sonra gelecek olanların haberlerini kendisinde barındıran mucize bir kitaptır. Kur'ân, insanoğluna indirildiği için insanların alakadar olduğu dinî ve dünyevi ilimlerle hakikatlerini aktarmaktadır. Yer ve göklerin yaratılması, dağ ve yolların yapısı, insan ve diğer varlıkların yaratılması, geçmiş kavim ve kabilelerin durumu, gün, ay ve yılların sayısı veya burada dile getirilmemiş olan diğer konulardan bahseden âyetler tefsir edilirken mümkün mertebe; astronomi, tıp, coğrafya, tarih, antropoloji, fizik, matematik ve daha pek çok ilmî disiplinden istifade edilmelidir.²² Kur'ân'ı araştırmak ve anlamak isteyen bir kimse, Kur'ân âyetlerini; beşerin ulaştığı dinî, sosyal ve fennî ilimlerle irtibatlı olarak değerlendirmelidir. Diğer bir ifadeyle söz konusu ilim dalları hakkında malumat sahibi olmalıdır. Her ne kadar varlık ve eşyanın keşfinde bilimler nihaî neticesine ulaşmamış ya da birtakım izafi söylem ve kanaatlerden ibaret olmuş olsalar dahi neticede her disiplinin kendi metodolojisiyle ortaya koyduğu bilimsel verilerle âyetleri anlamak diyalektik olarak

¹⁸ İsmail Çalışkan, "Kur'ân Muhtevasının Epistemolojik Taksimi -Kur'ân'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 246.

¹⁹ bk. Ali Şeriatî, *Kur'ân'a Bakış*, çev. Ali Seyyidoğlu (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 103; Özdeş, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu", 16-17.

²⁰ Ahmed b. Mustafa Tâşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 2/54; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1996), 2/4.

²¹ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415-1994), 1/6-9; Muhammed Haseyn Mahlûf el-Adevî, *el-Medhalü'l-münîr fî mukaddimeti'l-'lmi't-tefsîr* (Kâhire: Matbaatü'l-Meâhid, 1351), 30-31.

²² Bu disiplinlerin konularıyla ilgili âyetlerden bazıları için bk. el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/137-190; et-Tevbe 9/36-70; Yûnus 10/13; Hûd 11/89; en-Nahl 16/12; el-Kehf 18/9, 26; el-Enbiyâ 21/30, 33; el-Mû'minûn 23/17; el-Fâtır 35/13, 27; Yâsîn 36/38-40; ez-Zümer 39/5-6; Fussilet 41/11; ed-Duhân 44/10; Kâf 50/12; ez-Zâriyât 51/7; el-Mülk 67/3; Nûh 71/15.

doğrudur. Bütün bu düşünceler, genel olarak ilimlerde ve bilhassa tefsir ilminde disiplinlerarasılığın son derece önemli olduğunu göstermektedir.

2. Disiplinlerarasılık-dirâyet ilişkisi

Tefsir; tıpkı diğer ilim dalları gibi kendine özgü alanı, konusu, metodolojisi ve kâideleri olan ilmî bir disiplindir. İştigal ettiği alanın Kur'ân âyetleri, gayesinin de söz konusu âyetleri beyan edip açıklamak olması tefsir ilmini son derece önemli ve değerli bir konuma getirmektedir.²³ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi birkaç mânaya gelen disiplin sözcüğü “Öğretim konusu olan veya olabilecek bilgilerin bütünü, bilim dalı”²⁴ anlamına gelmektedir. Biz bu araştırmamızda disiplinlerarasılık tabiriyle iki ya da daha fazla akademik disiplinin bir ilim dalında işlev görmesi durumunu kastetmiş oluyoruz. Kadim tefsir uleması ve günümüz Kur'ân araştırmacıları Kur'ân tefsirinde disiplinlerarası bir yaklaşım izleyerek dirâyet yöntemini kullanmışlardır. Aslında dirâyet yöntemi kaynak olarak Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in tefsir uygulamalarına dayanmaktadır. Tefsirin tarihi gelişim sürecine bakıldığında dirâyet içerikli tefsir yorumlarının tâbiûn ve onları izleyen dönemlerde ziyadeleştiği gözlemlenmektedir.²⁵ Kur'ân âyetlerinin tefsirinde rivayetle birlikte aklın kullanılabilmesi, içtihat veya makbul re'ye dayanan yorumlarda bulunulabileceğine dair deliller de bulunmaktadır. Sözgelimi, tefsir mukaddimelerinde veya müstakil tefsir usûlü ve ulûmü'l-Kur'ân kaynaklarında sıkça karşılaşılabileceğimiz; كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ “Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.”²⁶ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا “Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?”²⁷ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ “Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı.”²⁸ meâlindeki âyetler bunun en açık delilleridir. Hakeza Hz. Peygamber'in, Abdullah İbn Abbâs'ı kastederek; اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل “Allah'ım! Onu dinde anlayışlı kıl ve ona te'vîli öğret” şeklindeki duasından ve وجوه فاحملوه على أحسن وجوهه “Kur'ân itaatkardır, çok yönlüdür, onu muhtemel en güzel mânalara hamledin”²⁹ tarzındaki ikaz ve uyarısından Kur'ân tefsirinde bir yöntem olarak dirâyetin kullanılabilmesini anlamaktayız.

İştikak bakımından dirâyet, “دری/d-r-y” kökünden türemiştir. Sözlükte “bilmek”, “anlamak” ve “kavramak” mânalarına gelmektedir.³⁰ Tefsir ıstılahında ise re'y veya makul/aklı

²³ Mennâ' b. Halîl el-Kattân, *Mebâhîs fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü'l-Me'ârif, 1421), 339.

²⁴ Şükrü Halûk Akalın vd. (ed.), *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 678.

²⁵ Abdülhamit Birışık, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/285.

²⁶ Sâd 38/29.

²⁷ Muhammed 47/24.

²⁸ en-Nisâ 4/83.

²⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dârü'l-hadîs, 1416–1995), 3/95 (No: 2397); 3/272 (No: 2881); 3/321 (No: 3033; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 1/80–83; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424–2004), 5/255 (No: 4276); Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1376–1957), 2/161; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme, 1394–1974), 3/13; 4/209; 4/234; Ayrıca bk.: Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts), 1/187–188.

³⁰ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), “dry”, 14/254.

tefsir de denilen dirâyet tefsiri; Arap diline, içtihâda, nahiv, sarf ve belâgat gibi zaruri ilimlere, fıkıh usûlü, usûlü'd-dîn/kelâm, siyer ve bir müfessirin ihtiyaç duyacağı tarih ve beşerî ilimler gibi diğer birtakım ilimlere dayanılarak Kur'ân'ın tefsir edilmesidir.³¹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere dirâyet ile disiplinlerarasılık arasında doğal olarak bir irtibat ve alaka söz konusudur. Kur'ân'ın dirâyet yöntemiyle tefsirinde rivâyetler ve diğer disiplinlerin verileri akıl sayesinde elde edilen bilgilerle yani aklî ve mantıkî yollarla yorumlanmaktadır.³² Bu açıdan disiplinlerarasılık da bir dirâyet yöntemidir. Yani Kur'ân tefsirinde disiplinlerarası bir yaklaşım izlenmesi dirâyet yöntemiyle hareket edilmesi demektir.

Bilginin (ilmin) kaynağı, sınırları ve oluşumu meselesi düşünce tarihi boyunca tartışılmalıdır. Disiplinlerin ortaya koymuş olduğu bilimsel bilgi ve ilmî veriler; gözlem, deney, haber veya aklın kullanılmasıyla erişilen hakikatlerdir.³³ Kur'ân; onlarca âyetinin sonunda bizzat akıl etmeye vurgu yapmakla birlikte, tedebbür, tefekkür, tezekkür ve tefekkuh gibi terimlerle de düşünmeyi ve aklı kullanmayı emretmektedir.³⁴ Mâtürîdî'ye göre düşünme ve akıl yürütme, eşyanın hakikatiyle ilgili ilme ulaşma yollarından biridir. Mahlukat ve yaratıcısı hakkındaki bilgiler akılla bilinmektedir. İnsanın müşahede ettiği âlem ve sabit eşyadaki hikmet ve hakikat, görülmeyen âleme ve bütün bunların yaratıcısına delalet etmektedir.³⁵ Cürcânî'ye (ö. 816/1413) göre de vakıya uygun olan kesin düşünce ve anlayışa ilim (bilgi) denmektedir. Ona göre ilim, akleden (bilen) ile akledilen (bilinen) arasındaki özel bir ilişkidir. İnsan, bir meleke ve kavrayış yeteneği olan aklı sayesinde bilgi (ilim) sahibi olmaktadır.³⁶ Bu noktada dirâyet bağlamında bilginin tanımı ve mahiyetiyle ilgili mezkûr düşüncelerden şu sonuçlara varabiliriz:

Birincisi; bilgi, temel olarak bilen ve bilinen arasındaki eylemsel süreç sonucunda oluşmaktadır.³⁷

İkincisi, dirâyet olgusunun temeli olan akılla elde edildiği için ilim, malûma tabidir ve mutlak katiyet ifade etmektedir.

Üçüncüsü, disiplinler içerisindeki bilgiler aklın kavrayış ve idrakinin neticesinde meydana gelmiştir.

Dördüncüsü, terminolojik olarak belirli isimlerle anılan disiplinler altında karar kılımış nesne ve durumlara dair bilgiler ile akıl tamamen özdeşlik içerisinde.

Şunu da belirtmekte fayda var ki bilimsel bilgi ve ilmî verilerin kaynağı olarak sâlim bir akıl ile sahih nakil arasında asla çelişki yoktur. Aslında objektif ve rasyonel bilgi evren-

³¹ Muhammed Ali es-Sabûnî, *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Dersâdet, ts.), 104, 215, 218; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/183, 190-191, 193-194.

³² Birişik, "Tefsir", 40/286.

³³ Batı düşünce dünyasında bilginin kaynağı konusunda ampirizm ve rasyonalizm şeklinde iki fikrî akım gelişmiştir. Birincisine göre insan zihni boş bir levha gibidir. Bilgiler, tecrübe ve deneyle sonradan edinilmektedir. Kur'ân'ın, insanın hiçbir şey bilmiyorken dünyaya geldiğini ve bilgi sahibi olma kudreti ve yetenekleriyle donatıldığını ifade eden âyeti de bu görüşe aykırı değildir. (en-Nahl 16/78). İkinci görüşe göre de bilgi sonradan edinilmez, zaten sabit formlar halinde düşüncede mevcuttur. bk. Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 70-72.

³⁴ bk. el-Bakara 2/44; en-Nisâ 4/82; el-A'râf 7/57; et-Tevbe 9/122; Yûsuf 12/2; el-Mü'minûn 23/80; es-Sâffât 37/155; ez-Zuhrûf 43/3; el-Câsiye 45/23; ez-Zâriyât 51/49; el-Haşr 59/21.

³⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Beyrut: Dâru Sâdır, 1422-2001), 69-73.

³⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 155.

³⁷ Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi*, 67.

seldir. Ontolojik düzeyde akıl ve hakikat tektir. Her ikisine de bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmalıdır. Çünkü bunların her biri değer bakımından insanın ahlâklı, erdemli ve hakikatin tarafında olmasını emretmektedir. Bilginin kaynağı ve hakikatin tevhide ilkesini disiplinlerarasılık ve dirâyet ilişkisinin temellendirilmesi bağlamında düşündüğümüzde birtakım yanlış-samalar haricinde bunlar arasında tam bir pozitif alakanın olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ın tefsirinin eleştiriye açık, değişken ve sorgulanabilir olması; dinî metinlerin yorumlanmasında dinamik ve aktif bir zihniyeti doğurmuştur. Tefsir ilmi doğal olarak disiplinlerarası bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Farklı disiplinlere dair ilmî verilerin tasnifi ve tercihi de dirâyete dayanmaktadır. Sadedinde bulunduğumuz Taberî de tefsirinde naklettiği rivayetler hakkında tercih ve muhakemelerde bulunmuş, görüşlerin maksatlarına değinmiş, âyetlerden ahkâma dair istinbâtlar yapmıştır.³⁸ Kur'ân akılla anlaşılır, hadislerin sahih ve sakim olanı akılla tefrik olur, kıyas, istihsan, maslahat hepsi akılla tespit edilir. Dinî bir hükmün isabetli olup olmadığı da akılla kavranır. Hatta akılı olmayan kimse dinen de sorumlu değildir.

Müfessirlerin genel olarak tefsir ile aynı mânada kullandıkları te'vîl kavramı; âyet lafzının, kitap ve sünnete muhalif olmaksızın, tahammül edebileceği, siyâk ve sibâkına muvafık bir mânaya sarf edilmesi şeklinde tarif edilmektedir.³⁹ Kur'ân'ın tefsiri bağlamında dirâyetle ilgisi olması bakımından böylesi bir te'vîl anlayışının da akıl ve diğer ilmî disiplinlerden bağımsız hareket edemeyeceği ortadadır. Bu tür bir mantıkî yaklaşım da dirâyet tefsiri ile disiplinlerarasılık arasında sıkı bir irtibatın olduğunu göstermektedir. Hakeza çağdaş İslam düşüncesindeki "bilginin islâmîleştirilmesi" yönündeki çabalarda da geleneksel ilimlerle modern bilimlerin sentezlenmesi akımı; konumuzla bağlantılı olarak ifade edecek olursak vahiy ve aklın (dirâyet) bütünleştirilerek bu iki kaynağa dayalı disiplinlerin eklektizminden doğan bir bilgi anlayışı benimsenmiştir.⁴⁰ Batı pozitivist bilgi anlayışının tahakkümüne bir tepki olarak ortaya atılan bu çözüm önerisinde de disiplinlerarasılık ile dirâyet olgusu arasında büyük bir irtibat olduğu anlaşılmaktadır.

3. Taberî tefsirinde disiplinlerarası yaklaşımlar

Tarihçilerin belirttiğine göre Taberistan'ın en büyük şehri olan Âmul'de dünyaya gelen Taberî, daha çok tefsiri ve tarih eserleriyle tanınmaktadır.⁴¹ Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre tefsirlerin en önemli ve değerli olanlarından biri de Taberî'nin eseridir.⁴² Tefsirin bir ilmî disiplin olarak sistematik hale gelmesiyle birlikte Kur'ân'ı baştan sona ilk tefsir eden eser Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adlı meşhur eseridir.⁴³ Taberî; Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiün ve etbâü't-tâbiînden nakledilen tefsir ile ilgili rivayetleri *Câmi'u'l-beyân*'ında toplamıştır. Tefsir literatürü içerisinde rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirilen Taberî'nin mezkûr eseri; yer yer karşılaşılan dil ve belagat izahları, aklî delillere müracaatı, aktardığı rivayetler arasındaki kendi tercih ve değerlendirmeleri bakımından dirâyet yönü-

³⁸ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941), 1/437.

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/150.

⁴⁰ Uyanık, *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, 79-89.

⁴¹ bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/57.

⁴² Süyûtî, *el-İtkân*, 4/207, 242.

⁴³ Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/290-291.

le de dikkat çeken oldukça hacimli bir eserdir.⁴⁴ Taberî, tahsil hayatı boyunca kendisini çeşitli ilim dallarında yetiştirmiş meşhur bir İslam âlimidir. Biyografisi ve eserlerinden anlaşılacağı üzere Taberî; tefsirci kimliğiyle olduğu kadar aynı zamanda bir fakih, hadisçi, dilci ve tarihçidir. Taberî'nin *Câmi 'u'l-beyân* adlı tefsirindeki bu ilimlere dair yorumları onun interdisipliner ilmî şahsiyetini veya disiplinlerarası yetkinliğini ortaya koymaktadır.⁴⁵ Taberî, hayatı boyunca birçok talebe yetiştirdiği gibi pek çok eser de kaleme almıştır. Taberî'nin tefsiri incelendiğinde onun bu eseri yazarken oldukça zengin bir literatürden istifade ettiği görülmektedir.

Taberî, Kur'ân'ın anlaşılması ve beyan edilmesi faaliyetinde bütünüyle zahirî ve lafızcı yaklaşımı savunanların aksine kısmen de olsa aklî delilleri kullanma yolunu benimsemiştir.⁴⁶ Taberî'nin tefsirinde genel olarak قال أبو جعفر “Ebû Ca‘fer dedi” şeklinde başlayan ifadeler, tadat ettiği mevcut te’vîl, kavil ve kıraatler arasından onun kendi kanaatini belirtmesi bakımından dirâyet yönünü gösteren ifadelerdir.⁴⁷ Taberî'nin; ru‘yetullâh, halku'l-Kur'ân, ef'âl-i 'ibâd ve arşa istivâ gibi kelâm ve itikâdî islam mezhepleri alanıyla ilgili tartışmalara yönelik bazı konulardaki Kur'ân âyetlerine getirdiği aklî yorumlar ve savunduğu dinî düşünce yapısı bakımından ehl-i sünnet taraftarı olduğu görülmektedir.⁴⁸ Bu yüzden örneğin ona göre maddî varlıklar arasındaki aklî çıkarım metodu olan sebep-sonuç ilişkisi bakımından doğal olarak ateşin varlığı yakma veya yanma hadiselerini iktiza etmektedir. Kâinattaki mükemmel intizam ve düzen, her şeyi bilen ve irade sahibi olan yüce bir zatın varlığını gerektirmektedir.⁴⁹

Taberî'nin genel itibarıyla Kur'ân'ın tilaveti ve sarih lafzının zahirine bağlı kalmakla birlikte ihtimal dahilinde olabileceğini düşünerek çeşitli âlimlere, kaynaklara ve ilim dallarına ait görüşlere de tefsirinde yer vermesi onun disiplinlerarası yaklaşımının en belirgin yönüdür.⁵⁰ Hakeza herhangi bir habere veya görüşe dayanmayan, hakiki bir burhan ve delile müstenit olmayan te'villeri kabul etmemesi Taberî'nin dirâyet ve disiplinlerarası yaklaşımının bir başka göstergesidir.⁵¹ Tefsir tarihi ve usûlü ile ilgili kaynaklardan da anlaşılacağı üzere tefsir ilmi, esbâb-ı nüzûl ve muhkem-müteşâbih gibi Kur'ân ilimlerinden; yorumlayıcı ilimler diye ifade edilen kelâm, fıkıh ve tasavvuftan; mantık ve fıkıh usûlü gibi yöntem bilimlerinden; nahiv, sarf ve belagat gibi dil ilimlerinden; doğa bilimleri, insan ve toplum bilimlerinden yararlanmaktadır.⁵² Bu ilimlerin izdüşümlerini yer yer Taberî tefsirinde görmek mümkündür. Konuya girizgâh kabîlinden ifade ettiğimiz bu düşüncelerden sonra Taberî tefsirindeki disiplinlerarasılık meselesini, dinî ilimler diye bilinen ilimler ile tabîî ve sosyal ilimler başlıklarında daha detaylı ele almaya çalışalım.

3.1.Taberî tefsirinde dinî ilimler

⁴⁴ Taberî'nin konuyla ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra genellikle, “...والصواب من القول في ذلك عندي...” şeklinde kendi tercihi ortaya koyduğu örnekler için bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 8/58, 60; 16/497; Ayrıca bk. Mesut Okumuş, “Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi”, *EKEV Akademi Dergisi* 6/13 (2002), 128-130.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn bi-işrâfi eş-Şeyh Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405–1985), 14/267-282.

⁴⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Taberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/318-319.

⁴⁷ Söz konusu ifadeler örnek olması bakımından bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/416; 2/51; 3/33; 4/498; 5/252; 6/65; 7/10; 8/345; 10/61, 89, 95; 11/349; 18/279; 19/10.

⁴⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/428-430; 12/14, 17, 22; 24/73.

⁴⁹ Yavuz, “Taberî”, 39/318.

⁵⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/31-564; 10/78-80.

⁵¹ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/263; 4/575; 5/76.

⁵² Birişik, “Tefsir”, 40/281.

Kur'ân'ın i'câzî yönlerinden biri de onun, dinî, ilahî ve teşriî ilimleri ihtiva etmesidir.⁵³ Tabîî, dini ve sosyal disiplinler tarafından ele alınan meselelerin delilleri; duyu organları, deney, gözlem veya sezgi gibi vasıtalarla açıklığa kavuşturulmaktadır.⁵⁴ İnsanlık tarihiyle birlikte başlayan ilim olgusu, insanın duyu ve davranış biçimini şekillendiren din duygusuyla birleşerek farklı bir kimliğe bürünmüştür. İnsan hayatının bütünselliği realitesi, ilim ve dini aynı terkipte birleşmeye zorlamıştır.⁵⁵ Bu yüzden insan odaklı dinî metinlerde, diğer ilmî disiplinlere atıflarda bulunulması son derece tabîî bir durum olmuştur. Bu noktada yeri gelmişken ifade etmeliyiz ki dinî olan ya da olmayan şeklindeki ilim taksimi Kur'ân'ın ruhu ve felsefesine aykırıdır. Burada dinî ilimler tabiriyle özellikle Kur'ân ile yakından ilgisi olan, onu anlamayı ve araştırmayı temel gaye edinen ilimlerin kastedildiğini belirtmekte fayda mülahaza edilmektedir. Bu, söz konusu "dinî ilimler" ifadesinin yaygın olarak kullanılması ve bilindik bir tabir olmasından kaynaklanmaktadır.

Taberî; ilmî şahsiyetinin oluştuğu tahsil hayatının ilk yıllarından itibaren, yaşadığı dönemin ilim ve kültür merkezleri olan Rey, Basra, Kûfe, Bağdat, Şam ve Fustat gibi şehirleri ilim öğrenmek için dolaşarak faklı hocalardan hadis, kıraat, tefsir, fıkıh, siyer, şiir, lügat, nahiv vb. dersler almıştır. Özellikle Kur'ân ilimlerinin tamamında mütehasıs çok yönlü bir âlimdir.⁵⁶ Bunun bir yansıması olarak bilhassa hadis, fıkıh, kıraat, akâid-keîâm, siyer, dil/lügat, edebiyat, belagat, nahiv, sarf ve mantık gibi dinî ilimler Taberî'nin tefsirindeki disiplinlerarası yaklaşımın tezahürü olarak dikkat çekmektedir. Taberî; *Câmî'u'l-beyân*'ında hadîs-i şerîf rivayetlerinden, ahkâm âyetlerinin tefsiri bağlamında bazı fikhî meselelerden, Hz. Peygamber'in hayatı ve yaşadığı dönemdeki olaylardan, kelâmî ve mezhebî fikirlerden, kıraat ilmi ve ona taalluk eden mevzulardan söz etmektedir. Onun tefsiri, bu tarzda yazılan diğer eserler için zengin bir ansiklopedik kaynak niteliğindedir. Bu bağlamda zikredilmesi mümkün olan örneklerden birkaçını şu şekilde ele almanın yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Örnek 1: Taberî; tefsirindeki hadis-i şerîf rivayetlerini nakletmekle kalmayıp, aynı zamanda zayıf ve kuvvetlilik bakımından tercih ve temyize muktedir olan büyük bir hadis âlimidir. Kur'ân ve hadisten hüküm çıkarmadaki mahareti, sâbık fakih ve muhaddislerin görüşlerine rağmen kendi kanaatini ortaya koyması bakımından müstakil bir mezhep sahibidir.⁵⁷ Taberî, tefsirinde hadis rivayetlerini naklederek usûl bakımından aralarında sıhhati daha doğru olan haberleri diğerlerine tercih etmektedir.⁵⁸ Âyetlerin tefsiriyle ilgili aktardığı hadislerin senetleri hakkında yer yer sathî ve genel değerlendirmeler yapmaktadır. Taberî; Yüce Allah'ın farzları ile sahih hadislerde nakledilen rivayetlerin, diğer bir tabirle Kur'ân ve hadisin birbirine muarız olamayacağını ifade etmektedir. Mesela çıplak ayakların meshi meselesinde Kur'ân'dan birtakım tevillerle ulaşılan; ayakların mesh edilmesi hükmü ile Hz. Peygamber'den kesin müstefiz (meşhur) nakille nakledilen, çıplak ayakların yıkanması konusundaki umumî haberin çelişmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹ Konularla ilgili hadislerin senet ve

⁵³ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/171.

⁵⁴ Metin Yurdagür, "Âfâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/397.

⁵⁵ Konuyla ilgili olarak bk.; el-Bakara 2/31; Ayrıca bk.: Özdeş, "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu", 8-10.

⁵⁶ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrâhîm Ramazân (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417-1997), 287; Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/364, 366-367.

⁵⁷ Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/366.

⁵⁸ Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, 8/60.

⁵⁹ Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, 10/77-80; Ayakların meshi konusunda وَأَرْجُلِكُمْ "nasb" ve وَأَرْجُلِكُمْ "cer" kıraatlerinin her ikisini de olumlayan Taberî, cer kıraatini tercih etmektedir. Bu durumda mesh konusunda Taberî'ye göre doğru olan, ayakların tamamının suyla meshedilip ovalanarak yıkanmasıdır. Burada Taberî وَأَمْسَحُوا "meshe-

metinlerini de nakleden Taberî ilgili birçok hadis rivayeti naklederek bunlardan en doğru olanını tercih etmektedir. Bu minvalde Bakara sûresindeki لمس “dokunmak”⁶⁰ fiilini değerlendirirken de ilgili görüşler arasında, Hz. Peygamber’in eşlerini öptüğü ve sonrasında abdest almadan namaz kıldığı konusundaki haberin sıhhat bakımından en doğru olduğu kanaatiyle âyetteki mezkûr dokunmanın الجماع “cinsi münasebette bulunmak” mânasında olduğunu ifade etmektedir.⁶¹

Örnek 2: Fıkhî/ahkâm tefsirleri, konulu yöntem ve yaklaşımı benimseyen en eski tefsir türlerindedir.⁶² Kategorik açıdan Taberî tefsiri, yöntem ve yaklaşımı bakımından fıkhî tefsirler arasında yer almamaktadır. Fakat Kur’ân’ın bütünü kapsayan tefsirinde ahkâm âyetlerini ele alırken rivayetleri değerlendirmesi, kavil ve görüşler arasında tercihlerde bulunması, fıkhî meseleleri izah ederken fıkhî istilâh ve usulleri kullanmadaki hassasiyeti Taberî’nin tefsir ve fıkıh ilmini birbirinden bağımsız görmediğini ortaya koymaktadır. Gerek diğer ahkâm âyetleri gerekse namaz için abdesti emreden Mâide sûresindeki âyeti izahında kullandığı farz, vacip, mendûb, nedb, ibâha, ruhsat, nesih, kıyas, taharet, hades ve nâkız gibi kavramlar ile söz konusu âyetlerden hüküm çıkarma esnasındaki istidlalleri mezkûr iddiamıza delalet etmektedir.⁶³ Mesela Maide sûresindeki âyeti tefsirinde bir kimsenin namaz kılmaya kalktığı zaman ancak hades durumu varsa abdest alması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁴ Dirsek ve topukların abdest esnasında yıkanacak bölgelere dahil olup olmaması, yüzün yıkanması ve başın mesh edilmesi meselelerinde de Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/820) gibi mezhep imamlarından farklı görüşleri naklederek tercihlerde bulunması âyetlerin tefsirinde fıkıh ilmi ve tefsirin disiplinlerarası karakterini yansıtmaktadır.⁶⁵

Örnek 3: Taberî’nin tefsirindeki asıl maksadı, Kur’ân âyetlerindeki farklı te’vîl yönlerini beyan etmektir.⁶⁶ Bu maksat, kıraatlerin ilgili disiplinin asıl kaynaklarındaki muhteva, üslup ve bütünlükten farklı şekilde; tenkit yöntemiyle tercih yapılarak, dil, anlam, resmü’l-Mushaf (resm-i hatta) uygunluk ve meşhur olması bakımından Taberî tefsirinde ele alınmasına neden olmaktadır.⁶⁷ Taberî, tefsirinde de atıf yaptığı, kıraat ile ilgili “*Kitâbü’l-kırâ’ât*” adlı eserini yazmıştır.⁶⁸ Binaenaleyh Taberî, *Câmi’u’l-beyân* adlı eserinde kıraat ilmi açısından Kur’ân âyetlerindeki çeşitli kıraatlere kendine özgü bir metotla değinerek bunların sahih, evlâ, fasih veya meşhur olanları hakkındaki kanaatini ortaya koymaktadır.⁶⁹ Tefsirinin birçok yerinde geçen söz konusu kıraat farklılıklarına yaptığı atıflara umumi bir örneklem olması bakımından mesela Nisâ sûresindeki “يُوصَى” lafzının “يُوصَى” şeklinde kesre veya fetha üzere olan okunuşları bakımından Medine, Irak, Kûfe ve Şam kıraatlerindeki farklılığa işaret ederek

---

din” lafzına yıkamayı da kapsayan bir mâna vermektedir. Taberî’nin mesh konusundaki görüşünü ayrıntılı ele alan araştırmalar için bk. Naif Yaşar, “Taberî’nin Fıkıh ve Neshe Yaklaşımı”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 40 (2015), 328,329; Abdülmecit Okcu, “Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî’nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 216-246.

⁶⁰ en-Nisâ 4/43.

⁶¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/396.

⁶² Birişik, “Tefsir”, 40/289.

⁶³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/19, 22, 45.

⁶⁴ Bahse konu âyet için bk. el-Mâide 5/6.

⁶⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/7, 47, 50.

⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/148.

⁶⁷ Halis Albayrak, “Taberî’nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 101, 105, 119.

⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/148; İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 288.

⁶⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 17/618, 649-650.

evlâ görüşün kesre olması yönündeki kanaatini belirtmektedir.⁷⁰ Aynı şekilde Fâtihâ sûresindeki “مَالِكٌ /mâlik”⁷¹ lafzının okunuşundaki üç farklı kıraat ihtilafına değinen Taberî; “الْمَلِكُ /el-melik” lafzının “الْمَلِكُ /el-mülk” ten müştâk olduğunu, “المالك/el-mâlik” lafzının da “المَلِكُ /el-milk” kelimesinden geldiğini ifade ederek “مَلِكٌ” kıraatinin Yüce Allah’ın kıyamet gününde mülkün yegane sahibi olmasına delâlet ettiğini belirtmektedir. Taberî’ye göre mülkün yalnızca Yüce Allah’a ait olduğunu ikrar etme mânası bulunduğundan en uygun ve doğru olan kıraat budur. Çünkü malum olduğu üzere her melik mâliktir, fakat her mâlik melik olmayabilir. Bütün âlemlere mâlik olan ancak Yüce Allah’tır.⁷²

Örnek 4: Taberî; bir disiplin olarak Arap dili ve edebiyatından, şiirlerden, lügat, belagat ve lafız inceliklerinden de bahsetmektedir. Ona göre Kur’an’ın tevlinin üç yönü vardır. Bunlardan bir tanesi de sadece onun indirildiği dil olan Arapçayı ve irabını bilen kimselerin anlayabileceği kısımdır.⁷³ Taberî, tefsirinde lügavî açıdan özellikle “Ahfeş, Kisâi, Ferrâ‘ ve Kut-rûb gibi nahiv âlimlerinin eserlerini”⁷⁴ kaynak edinmiştir. Bazı durumlarda döneminin Basra ve Kûfe dil ekollerinden bağımsız olarak lügavî bakımdan kendine münhasır bir yol izlemiştir.⁷⁵ Taberî, Arap dilinde kullanımı mevcut olan; îcâz, ihtisar, takdim, tehir, tekrar, ıtnap, ihfâ, hazif, âmm ve hâs gibi unsurların Kur’ân’da da kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁶ Bu yüzden Kur’ân lafızlarının mânaları ilke olarak nâzil olduğu dönemdeki insanların ana dillerindeki yaygın kullanıma uygun olmalıdır.⁷⁷ Kendisi de bu bağlamda şiirlerden istişhâdda bulunmaktadır. Mesela Bakara sûresinde bahsedilen beyaz ve siyah iplik lafızlarını izah ederken Ebû Duâd el-İyâdî’den şu şiiri nakletmektedir:

فَلَمَّا أَضَاءتْ لَنَا سُذُفَةٌ ... وَلَا حَ مِنْ الصُّبْحِ خَبِطٌ أَنَارًا

“Ne zaman ki gece karanlığı bize aydınlandı...Ve sabahın parlak ışıltısı (ipi) görüldü.”⁷⁸

Örnek 5: Taberî tefsirinde mantık ilmi açısından; فإن قال قائل “bir kimse derse şayet” şeklindeki farazî sorulara, قيل “denilir” tarzında cevaplar verilerek aklî çıkarımlarda bulunulmaktadır. Taberî Câmi’u’l-beyân’da doğrudan mantık ilminin kavram ve terimlerini kullanmamakla birlikte âyetleri izahında aklî irdelemelerle böyle bir mantıkî usûl ve yöntem izlemektedir. Mesela, yer ve göklerin mahluk olmasını kabul etmeyen inkârcılara Bakara sûresindeki إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَيَّنَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır.”⁷⁹ âyetinin delil getirilmesini sorgulayan Taberî, inkârcıların inkâr etmesinin bu varlıkların Yüce Allah tarafından yaratıl-

⁷⁰ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 7/47-48.

⁷¹ el-Fâtihâ 1/4.

⁷² Taberî, Câmi’u’l-beyân, 1/149-151.

⁷³ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 1/93.

⁷⁴ Bilmen, Tabakâtü’l-müfessirîn, 1/366.

⁷⁵ Okumuş, “Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi”, 142.

⁷⁶ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 1/12.

⁷⁷ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 16/267; 18/225.

⁷⁸ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 3/529; İlgili âyet için bk. el-Bakara 2/187.

⁷⁹ el-Bakara 2/164

miş olma hakikatini ve onun vahdaniyetine delaletini ortadan kaldıramayacağını ifade etmektedir.⁸⁰ Aynı şekilde En‘âm sûresinde söz edilen, her şeyin levh-i mahfûzda, açık bir kitapta bulunması meselesini izah ederken; Yüce Allah’ın asla unutmadığı, her şeyi bildiği ve hiçbir şeyin ona gizli kalmadığı halde yaş ve kuru ne varsa hepsinin apaçık bir kitapta veya levh-i mahfûzda korunmasının mantığı ve maksadı nedir? şeklinde farazî ve analitik sorularla meseleye izah getirmektedir.⁸¹ Mâide sûresinin tefsirinde de abdest esnasında ayaklarını kuru bira-kanlara yönelik gelen hadis-i şerif rivayetindeki ويل “veyl”⁸² ifadesinin mantıken ayakların mesh edilmesi değil yıkanmasını gerektirdiğini ifade etmektedir.⁸³ Hakeza mantık ilminde; tanım, istidlâl (akıl yürütme), istikrâ (tümevarım), analogi, burhan, cedel, kıyas ve kazıye gibi kavramlar önemlidir.⁸⁴ Taberî de tefsirinde yeri geldikçe برهان “delil” kavramını kullanmaktadır. İleri sürülen düşünce, tercih ve tevillerin sıhhatine delâlet etmek üzere bir mantık ilkesi olarak aklî veya naklî burhanlardan söz etmektedir.⁸⁵ Mantıkî ve düşünsel anlamda katî bilgi (يقين علم) ve delil getirmenin (إقامة الحجة) önemini ifade etmektedir.⁸⁶

Örnek 6: Kur‘ân’ın hidayet ve ıslah süreci öncelikle insanların inanç ve akîdevî düşünce dünyalarını şekillendirmekle başlamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatının ardından müslümanlar arasında gruplaşmalara varan derin itikâdî ve kelâmî tartışmalar meydana gelmiştir. Bu vetirede akâid ve kelâm; özellikle hulefâ-i râşidîn döneminden itibaren itikat ve amel yönünden farklı meselelerin gündeme gelmesiyle ortaya çıkan önemli ilim dallarından biri olmuştur. Taberî özellikle tarih, hadis ve tefsirci kimliğiyle hicrî ilk üç asırdaki rivayetleri kendi metodolojisine göre derlemiş; akâid ve kelâma dair konuları tefsirinde bu zaviyeden değerlendirmiştir. Taberî tefsirinde; Mu‘tezile, İbâziyye, Sebeiyye, Havâric ve Cebriyye mezheplerinin telakkilerine de değinmektedir. Kadim kelâmî tartışmalardan biri olan أفعال العباد “kulların fiilleri”⁸⁷ ve kader meselesinde, icat ve yaratmanın Allah’tan, kesbin ise kullardan olduğunu ifade ederek “Kul, fiilin hâlıkıdır ve ihtiyar onun elindedir.”⁸⁸ diyen Mu‘tezileyi tenkit etmektedir. Taberî, bir kimseyi imana götüren sebep ile küfre götüren sebebin başka başka olduğunu düşünmektedir. Fakat özünde her iki sebep de Yüce Allah’ın iradesi ve kudreti elindedir. O, hidayete ermesini murâd ettiği kimselerin kalbini genişletip ferahlattığı gibi saptırmak istediklerini de daraltmaktadır.⁸⁹

3.2. Taberî tefsirinde tabî (fennî) ve sosyal ilimler

Dinî, tabî ve sosyal bilimler dinamik bir yapıya sahiptir. Dünyaya farklı ve ayırt edici bir bakış açısı sunarlar. Dinî, felsefî, aklî, naklî, manevî, tabî (tabiat), medeniyet, içtimâî (toplum), dil ve âlet ilimleri gibi isimler altında ilimlerin taksimiyle ilgili farklı sınıflandırma-

⁸⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 3/277.

⁸¹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 11/403; el-En‘âm 6/59.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422–2001), “Kitâbü’l-‘ilm”, 3 (No. 60); Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, ts.), “Tahâret”, 9.

⁸³ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 10/64.

⁸⁴ Mezkûr kavramlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 82,101, 138, 195, 198, 207, 215.

⁸⁵ bk. Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 3/417; 4/524; 9/427; 10/78; 12/210; 19/575.

⁸⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 2/508; 9/377; 12/211-212.

⁸⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/512.

⁸⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 13/441-442; 20/193.

⁸⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 12/108.

lar yapılmaktadır.⁹⁰ İslamî düşünce sistemi ekseninde genel olarak ilimleri kaynakları bakımından aklî ve naklî (dinî/şer'î) ilimler kabîlinden bir tasnife tabi tutacak olursak; aklî ilimler içerisinde yer alan, ölçülebilen, gözlemlenebilen, nicel ve deneysel verilerle ifade edilebilen ilimler genellikle tabîi (fennî) ilimlerdir.⁹¹ Tabîi ve sosyal ilimler bağlamında Kur'ân âyetlerinin farklı disiplinlerin bilimsel verileriyle açıklanması geleneği, diğer kültür ve medeniyetlerden yapılan tercüme faaliyetlerinin hız kazandığı Abbasiler dönemine (750-1258) kadar uzanmaktadır.⁹² Gerek Kur'ân âyetlerindeki farklı disiplinlere işaret eden zengin muhteva, gerek ilim hayatı süresince almış olduğu eğitim ve gerekse yetişmiş olduğu tarihî ve kültürel ortam; astronomi, antropoloji, jeoloji, tıp, matematik, tarih ve coğrafya gibi birtakım tabîi ve sosyal ilimlerin Taberî'nin *Câmî'u'l-beyân*'ında disiplinlerarası yaklaşımının tezahürü olarak görülmesine neden olmaktadır. Taberî'nin, Kur'ân'daki kevnî/teknî âyetleri tefsirinde kullandığı; astronomi, tıp, jeoloji, fizik ve matematik/hesap ilmi gibi tabîi ve fennî disiplinlerle ilgili teknik bilgi ve metodolojik yaklaşım, tefsir ilmi ve özellikle Taberî tefsirindeki disiplinlerarasılık bakımından önemlidir. Taberî'nin, bilimsel tefsir savunucularının iddialarına delil gösterdikleri En'âm sûresi 38 ve 59, Nahl sûresi 89 ve Kehf sûresi 109. âyetleri tefsirinde; Kur'ân'ın epistemolojik açıdan her bilgiyi ve her şeyi içerdiği, bütün ilimlerin kavram ve terimlerinin Kur'ân'da bulunduğu, Kur'ân'ın bilim ile çelişmediği meselelerine değinmediği görülmektedir. Ona göre böyle bir şeye ihtiyaç da yoktur.⁹³ Kanaatimizce bu durum, çağın ve gündemdeki tartışılan konuların âyetleri bu veçheden yorumlamak için oldukça erken olmasından veya o dönemde âyetlerdeki mâna derinliğinin bu günkü kadar bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Binaenaleyh aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Taberî'nin; kevnî âyetler, tarihî ve coğrafî muhtevalı âyetler, tıbbî ve hesap ilmiyle ilgili âyetlerin tefsirinde söz konusu disiplinlerin bilgilerinden istifade ettiği düşünülmektedir.

Örnek 1: Taberî; astronomi, antropoloji, kozmoloji ve jeoloji gibi ilmî disiplinlerle ilgili Kur'ân'daki kevnî âyetleri, kelâmın maksatları ve bağlamları paralelinde Yüce Allah'ın rubûbiyyet ve vahdaniyetini gösteren birer ibret levhaları olarak te'vîl etmektedir. Yer ve göktekilerin yaratılması, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi konularıyla ilgili âyetler bunun en bariz örneklerindedir. Diğer örneklerde de ifade ettiğimiz gibi Taberî, mezkûr ilimlerle alakalı âyetleri tefsirinde söz konusu disiplinlerin detay bilgilerinden ziyade Allah (c.c.) ve insanla olan yönlerine değinmektedir. Mesela Güneş ve Ay'ın, ilmi sonsuz olan Yüce Allah'ın takdiriyle belirli bir dairesel yörünge ve ölçüye göre hareket etmeleri insanların menfaat ve maslahatı içindir. Araplar, her dairesel ve döngüsel şey için فَلَكٌ “felek” lafzını kullanmaktadır. Bu konuda nakledilen yorumlar câiz olmakla birlikte, hakikatleri bilinemediği için sükût edilmesi ve söz söylenmemesi gereken mevzulardır. Taberî, En'âm sûresi ve diğer sûrelerdeki benzer muhtevadaki âyetleri de bu şekilde te'vîl etmektedir.⁹⁴ Hakeza Ra'd sûresindeki ...نَاتِي الْأَرْضَ نَقْصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا... “...Biz (kudretimizle) geliyor, etrafından eksiltip duruyo-

⁹⁰ Tâşkôprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, 1/69; Mehmet Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 45-53.

⁹¹ Bilgi teorisi, hiyerarşisi ve kaynağı açısından kabul edilen bu tasnif hakkında bk. Uyanık, *Bilginin İslamileştirilmesi*, 86, 91-92; Fizikî âlemi, dinî düşünce ve vahyî bilgiden izole ederek kurgulayan modern bilim/ilim materyalist felsefeye dayanmaktadır. Bu yüzden Kur'ân'ın kullandığı “ilim” kavramı farklı mânadadır. bk. Özdeş, “Kur'ân-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu”, 26.

⁹² Şehmus Demir, “Bilimsel Tefsirin Tarihi Süreci ve Eleştirisi”, *Kur'ân ve Pozitif Bilim*, ed. M. Turan Çalışkan (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 61-62.

⁹³ Bahse konu âyetlerin izahı ve bu konudaki iddialar için bk.: Çalışkan, “Kur'ân Muhtevasının Epistemolojik Taksimi”, 239.

⁹⁴ Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, 11/560; 15/24; 18/438; el-En'âm 6/96; el-Enbiyâ 21/33; el-Bakara 2/164; Yâsîn 36/40.

ruz...’’⁹⁵ meâlindeki âyete Hamdi Yazır (1878-1942); yayılmış olan yeryüzünün etrafından sıkıştırılması, daraltılması, yeryüzü olayları ile aşındırılıp parçalanması ve yarımadaların oluşturulması gibi modern bilimin verilerine paralel tefsirî yorumlar getirmiş olsa da Taberî, geleneksel tefsirlerde beyân edildiği gibi Hz. Peygamber’in ashâbının ortaya çıkması ve kendi memleketlerinde müşriklere galip gelmeleri şeklinde te’vîl etmektedir.⁹⁶ Taberî, Kur’ân’daki kevnî âyetlerin izahında kendi döneminin bilimsel bilgi ve ilmî seviyesine göre te’villerde bulunmaktan öteye gidememiştir. Enbiyâ sûresindeki, yer ve göklerin bitişik iken sonradan ayrılması ile ilgili âyeti tefsirinde farklı görüşleri serdeden Taberî, isabetli olması yönünden bunlar arasındaki en evlâ görüşün; yer ve göklerin yağmur ve bitki oluşumuna kapalı iken elverişli hale getirilmeleri olduğunu ifade etmektedir. Bunu da âyetin sonundaki her şeyin sudan yaratılmış olduğu beyanıyla teyit etmektedir. Bu noktada günümüz çağdaş tefsirlerindeki astrofizikçilerin teori ve kavramlarının (gaz ve toz kütleleri-nebula...) farklı tabirlerle Taberî tefsirinde de yer aldığını görüyoruz. Öte yandan Taberî, te’vîl ehlerinden bazılarının yer ve göklerin arasının “هواء /hava-atmosfer” ile ayrıldığı kanaatinde olduklarını nakletmeyi de ihmal etmemektedir.⁹⁷ Dünya ve içerisindekileri belirli bir düzen ve dengede yaratan Yüce Allah; yedi göğü, henüz onlar duman (gaz) halindeyken sağlam bir şekilde su buharından (دخان الماء) dokuyup tasarlamıştır. Kimisine de güneş, ay ve yıldızlar yerleştirerek aralarına ölçü ve düzen takdir etmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla Taberî, Kur’ân âyetlerini ekseriyetle ihtiyaç olduğu kadarıyla ve mutata mânalara göre tefsir etmektedir.

Örnek 2: Taberî; Kur’ân’ın Arap lisanıyla nâzil olduğunu, Yüce Allah’ın, ancak anlayacakları bir dil ile kullarına hitap edeceğini, dolayısıyla Kur’ân lafızlarının nüzûl dönemi muhataplarının yaygın olarak bilip anladıkları mânalara göre te’vîl edilmesi kanaatini benimsemektedir.⁹⁹ Bu nedenle disiplinlerarasılık bağlamında modern tıp biliminin kavram ve terimlerinin motamot ifadelerini Taberî’de bulmak elbette olanaklı görünmemektedir. Bu yüzden Taberî, Kur’ân’daki; insanın yaratılması, anne karnındaki gelişimi, şekillenmesi ve diğer tıbbî ve biyolojik evreleri muhtevî âyetleri kendi yaşadığı dönemin düşünce dünyası ve bilgi birikimi ekseninde te’vîl etmektedir. Mesela insanın üç karanlıkta yaratılmasını; anne rahmi, karın ve meşîme (plasenta dokusu) diye te’vîl etmektedir.¹⁰⁰ İnsanın, “مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ” “katışık bir nutfeden”¹⁰¹ yaratılmasını yani bu günkü tıbbî terimlerde ifade edildiği şekliyle sperm ve yumurta hücrelerinin ana rahminde embriyo haline gelmesi olayını; “ماء الرجل /erkeğin suyu” ve “ماء المرأة /kadının suyu” tabirleriyle ifade etmektedir.¹⁰²

Örnek 3: Kur’ân’da geçen rakamlar ve sayısal ifadelerle baktığımızda farzî misal tereknenin taksimi ile ilgili ferâiz hesaplamalarında bir müfessirin, fıkıh bilgisi yanında farklı denklemleri kurup hesaplamalar yapabilecek matematik/hesap ilmi bilgisine ihtiyaç duyaca-

⁹⁵ er-Ra’d 13/41

⁹⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 16/497-498; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 5/162-163.

⁹⁷ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 18/431-433; İlgili âyet için bk.: “أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ” *İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?*” (el-Enbiyâ 21/30).

⁹⁸ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 1/437-438.

⁹⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 1/12-13, 21; 18/288-291.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 21/258; İnsanın yaratılışı ile ilgili bazı âyetler için bk.: el-En’âm 3/59; el-Hicr 15/26; Hac 22/5; el-Mü’minün 23/12, 17; el-Furkân 25/54; Rûm 30/20-54; ez-Zümer 39/6; el-Mü’min 40/67; Nüh 71/14; el-Kiyâmet 75/37; el-İnsân 76/2; el-Alak 96/1-2.

¹⁰¹ el-İnsân 76/2.

¹⁰² Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 24/88.

ğını ifade etmek yanlış olmaz. Taberî de Nisâ sûresindeki ilgili miras âyetlerini tefsirinde muhtemel matematiksel boyutlarıyla izah etmektedir.¹⁰³ Tefsirinde salt matematiksel ifadelerle yer vermeyen Taberî, bahse konu lafızları zahirî mânalarına göre değerlendirmeyi yeğlemektedir. Secde sûresindeki, *يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ*, “O, gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar.”¹⁰⁴ meâlindeki âyetle ilgili muhtelif rivâyetleri naklettikten sonra kendine göre en doğru olan görüşün; beş yüzü iniş, beş yüzü de çıkış olmak üzere işlerin süresinin insanların saymakta oldukları günlere nispetle bin yıl gibi olduğu yönündeki Kur'ân'ın zâhirine en uygun ve açık mâna olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵ Hakeza Meâric sûresindeki *تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ*, “Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”¹⁰⁶ meâlindeki âyetteki melekler ve Cebrâil'in (a.s) Yüce Allah'a yükseldikleri günün miktarının diğer mahlukat için elli bin yıllık bir güne tekabül ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁷

Örnek 4: Kur'ân'ın i'câzî yönlerinden biri de mâzi, müstakbel ve hâle dair birtakım gaybî haberleri ve nüzûl döneminde veya insanlığın çoğunluğu tarafından henüz bilinmeyen ilmî ve tarihî meseleleri ihtiva etmesidir.¹⁰⁸ Taberî'nin, Kur'ân âyetlerinin tefsiri ve izahını yaparken *Câmi'ü'l-beyân*'da değindiği ilim dallarından biri de tarih ve coğrafyadır. Tefsirinde tarihî verilere de değinen Taberî, Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren diğer peygamberler ve onların kavimleriyle ilgili isrâiliyyât kabîlinden rivayetlere yer vermektedir.¹⁰⁹ Taberî'ye göre tarih olarak aktarılan bilgilerin az bir kısmı hariç; dinleyen hakiki mânası ve sıhhatini aklî delillere dayanarak bilemediği, vukuuna tanık olamadığı, sadece insanın kendisine anlatıldığı ve nakledildiği kadarıyla idrak edebildiği şeylerdir.¹¹⁰ Taberî; *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eserinde “Kelbî, Hişâm ve Vâkîdî'den istifade ettiği halde tefsirinde bunlardan ve Mukâtil b. Süleyman'dan bir şey nakletmemektedir. Bunları müttehem gördüğü için tefsirini zayıf kavillerden sıyanet etmek istemiştir.”¹¹¹ Tarih ilmi; insanları, toplumları, medeniyet ve milletleri etkileyen olayları, zaman ve mekân unsurlarıyla bağlantılı olarak incelemektedir. Taberî de tefsirinde Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'den söz ederken dönemin dinî, siyasî ve toplumsal özellikleriyle diğer birtakım kişisel karakterleri ve olaylar dizisine dair nakillerden bahsetmektedir. Kur'ân üslûbunun bir özelliği olarak da hadiselerin nerede ve ne zaman meydana geldiğine, kişi ve karakterlerin niteliklerine dair ayrıntılı bilgiler üzerinde durmamaktadır.¹¹²

Sonuç

Kur'ân; insanoğluna, düşünerek ve gözlemleyerek hakikatin arayışı içerisinde olmasını emretmektedir. Zira Kur'ân ve kâinat, Yüce Allah'ın varlığı ve vahdaniyetine delalet eden apaçık âyetlerle doludur. Bir kısım İslâm filozoflarıyla kelâm âlimleri tarafından teolojik anlamda eşya ve mevcudatın hikmetten hali olmadığı ifade edilmektedir. Konu, kaynak ve hik-

¹⁰³ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/30, 51, 67; en-Nisâ 4/11-12.

¹⁰⁴ es-Secde 32/5.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 20/169.

¹⁰⁶ el-Meâric 70/4.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 23/601.

¹⁰⁸ Abduh - Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, 1/169, 175, 177.

¹⁰⁹ Fayda, “Taberî”, 317.

¹¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407), 1/13.

¹¹¹ Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 1/366.

¹¹² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 17/604, 607, 609, 634-635.

metlerindeki müştereklik; Kur'ân ve kâinatın, dolayısıyla da varlık ve eşyanın bilgisini kendisine araştırma konusu edinen farklı disiplinleri zorunlu bir irtibata sürüklemektedir. Modern bilimlerin bilgi üretimi sürecinde kullandıkları metodoloji ve bilimsel yöntemler akıl temelli bir nitelik arz etmektedir. Dinî metinlere dayanan naklî ve şer'î ilimlerin tasnifi, delillerinin analizi, tercihi, değerlendirilmesi ve hükümlerinin istinbâtında da dirâyet kavramıyla ifade edilen akıl metaforunun rolü büyüktür. Dolayısıyla kâinat âyetleriyle Kur'ân âyetleri birbirinden ayrılmaksızın okunmalı, tam bir bütünlük içerisinde düşünülmelidir. Kur'ân'ı doğru anlama noktasında bir müfessirin nazarında hadis veya fıkıh ilmi ne kadar önemliyse astronomi, matematik, tarih veya tıp ilmi gibi tabiî (fennî) ilimler de o derece değerli olmalıdır. Neticede her disiplin kendi bakış açısına ve metodolojisine göre hakikatin kendine bakan yönünü ortaya koymaktadır.

Buraya kadarki tespit ve değerlendirmelerimizle Taberî'nin disiplinlerarası tabiatının müspet ve menfî yönleriyle tefsirine nasıl yansıdığı ele alınmaya çalışılmıştır. Taberî, kendi özel alanı ya da asıl maksadının bu disiplinler hakkında bilgi vermek olmaması yüzünden âyetleri tefsiri bağlamında atıfta bulunduğu disiplinlerin özel alan içerikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Fakat bu ilimlerin genel ilkelerinden mümkün merteye istifade ettiği görülmektedir. Onun, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederken kullandığı farklı disiplinlere dair bilgiler, ilmî seyahatler, ders aldığı hoca ve ilim çeşitliliği; temel olarak Taberî'nin disiplinlerarası ilmî kişiliğine yön veren amillerdendir. Taberî'nin tefsiri bağlamında anlaşılan o ki Kur'ân tefsiri hakkında küllî ve derinlikli bir tasavvura sahip olabilmek için disiplinlerarası yaklaşım önemlidir. Taberî, yaşadığı döneme kadarki tefsir rivayetlerini derlemekle kalmamakta bunları tasnif ederek tahlil ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bilhassa bu durum onun tefsirdeki dirâyetini gösteren bariz karinelere biridir. Hakeza şer'î, tabiî ve sosyal bilimlere dair haber ve görüşlere, kuvvetli burhan ve delillere dayanmayan te'villeri kabul etmemesi Taberî'nin dirâyet ve disiplinlerarası yaklaşımı benimsediğini ortaya koyan diğer karinelere. Taberî'nin tefsirinde dirâyet olgusu ve disiplinlerarasılık bağlamında varılan sonuç bakımından şunu da belirtmekte fayda var ki bilginin kaynağı olarak akıl ile nakil arasında asla bir çelişki yoktur. Objektif ve rasyonellik nitelikleri sebebiyle mücerret anlamda bilgi evrenselidir. Aklî ve naklî hakikatlerin, bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ontolojik izahı mümkündür. Çünkü her ikisi de insanın ahlâklı ve erdemli olmasını emretmektedir. Taberî'nin dirâyet ve disiplinlerarası yaklaşımının belirgin yönlerinden biri de Kur'ân lafızlarına mugayir olmamak kaydıyla, doğru olabileceğini düşündüğü çeşitli âlimlere, ilim dallarına ve sahih kaynaklara ait görüşlere tefsirinde yer vermiş olmasıdır.

Nüzûl dönemi muhataplarının kültür ve anlayış biçimine önem veren Taberî, disiplinlerarası meseleleri de bu düşüncüyü baz alarak değerlendirmektedir. Bu metodolojinin bir tezahürü olarak gerek hadis, fıkıh, kıraat, akâid-keîlâm, siyer, dil/lügat, edebiyat, belagat, nahiv, sarf ve mantık gibi dinî ilimlerin gerekse astronomi, antropoloji, jeoloji, tıp, matematik, tarih ve coğrafya gibi tabiî ve sosyal ilimlerin bazı unsurlarının Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ında Kur'ân'ın zahirine uygun olarak açıklanıp kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle Taberî'nin, Kur'ân'ı, modern disiplinlere dair sistematik ve detay bilgilerden uzak şekilde, yaşadığı çağa uygun olarak te'vil ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Taberî'nin dirâyetinden söz edilebilir fakat temel islam bilimleri istisna edildiğinde özellikle modern bilimler noktasında tam anlamıyla disiplinlerarasılığından bahsetmek tartışmaya açık bir durumdur.

Son olarak şunu da belirtmekte fayda görülmektedir: İlk ve erken dönemlerde ilim mefhûmu tamamıyla dinî bilgileri kapsar nitelikteydi. Daha sonraki tarihi süreçte İslâm âlimleri; alan, mekân ve zaman sınırlaması olmaksızın her tür ilim ve hikmetten faydalanmayı aklî ve ulvî bir vazife addetmişlerdir. Kur'ân'ın bu şekilde tefsirinde kullanılan dirâyet olgusunun şâriin maksadına muvafik olması gerektiği ilkesini de daima göz önünde bulundurmışlardır.

Biz burada özellikle Taberî'nin tefsiri bağlamında dirâyet ve disiplinlerarasılık durumunu irdelemeye çalıştık; meseleye bu noktadan bakıldığında, Taberî'nin diğer eserleri açısından da araştırmacılar için çalışılacak bakir konular olduğu bir gerçektir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşid. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*. 12 Cilt. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 2. Basım, 1990.
- Adevî, Muhammed Haseneyn Mahlûf. *el-Medhalü'l-münîr fî mukaddimeti'l-mi't-tefsîr*. 1 Cilt. Kâhire: Matbaatü'l-Meâhid, 1351.
- Akalın vd., Şükrü Halûk (ed.). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Albayrak, Halis. "Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2001), 97-130.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atiyye. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415-1994.
- Aydemir, Abdullah. *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 1993.
- Bayer, Fatih. *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bayraktar, Mehmet. *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 14. Basım, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. M. Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422-2001.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. ed. Derya Önder. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Çalışkan, İsmail. "Kur'ân Muhtevasının Epistemolojik Taksimi -Kur'ân'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 235-248.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424-2004.
- Demir, Şehmus. "Bilimsel Tefsirin Tarihi Süreci ve Eleştirisi". *Kur'ân ve Pozitif Bilim*. ed. M. Turan Çalışkan. 400. İstanbul: Kuramer Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Doğan vd., Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 11. Basım, 1996.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Fayda, Mustafa. "Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.

- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kâhire: Dârü'l-hadîs, 1416–1995.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed. *el-Fihrist*. thk. İbrâhîm Ramazân. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417–1997.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.
- Kattân, Mennâ' b. Halîl. *Mebâhîs fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: Mektebetü'l-Me'ârif, 3. Basım, 1421.
- Kutluer, İlhan. "İlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 109-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. 1 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1422–2001.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 290-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*. thk. Hüseyin el-Kuvvetli. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1391.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Nosıch, Gerald M. *Disiplinlerarası Eleştirel Düşünme Rehberi*. çev. Birsal Aybek. Ankara: Anı Yayıncılık, 4. Basım, 2018.
- Okcu, Abdülmecit. "Taberî Tefsirinde Abdest Ayetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2003), 216-246.
- Okumuş, Mesut. "Taberî Tefsirinde Bağlamın Yeri ve Önemi". *EKEV Akademi Dergisi* 6/13 (2002), 125-151.
- Önen, Hacı. *Taberî Tefsirinde Dirayet*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Özdeş, Talip. "Kur'ân-Bilim İlişkisinin Problematik Boyutu Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 7-28.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1420.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dersaadet, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1394–1974.
- Şeriatî, Ali. *Kur'ân'a Bakış*. çev. Ali Seyyidoğlu. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım, 1996.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420–2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- Tâşkoprîzâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Uyanık, Mevlüt. *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Yaşar, Naif. *İlk Üç Asır Kelam Tartışmaları ve Taberî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Yaşar, Naif. “Taberî'nin Fıkha ve Neshe Yaklaşımı”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 40 (2015), 321-335.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.
- Yurdagür, Metin. “Âfâkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 397. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Zebîdî, Muhammed Murtaşâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Ali Şîrî. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414–1994.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn bi-ışrâfî eş-Şeyh Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405–1985.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1376–1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- “Kur'ân Yolu”. Erişim 18 Ocak 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ankeb%C3%BB-suresi/3359/19-23-ayet-tefsiri>

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

İsa KANİK

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The author declares that he have no competing interests.